
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.23:620.9

О. А. Ермоленко, к.е.н., доцент

**ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ**

Анотація. У статті розглянута загальна характеристика інструментів державного регулювання, що застосовуються в енергетичній галузі України; визначаються основні проблеми вітчизняного енергетичного ринку та можливі напрями їх вирішення за рахунок економічних механізмів впливу держави на енергетичну галузь з використанням низки інструментів державного регулювання.

Ключові слова: державне регулювання, інструменти державного регулювання, паливно-енергетичний комплекс, паливно-енергетичні ресурси, енергоємність.

А. А. Ермоленко, к.э.н., доцент

**ОСНОВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ**

Аннотация. В статье рассмотрена общая характеристика инструментов государственного регулирования, которые применяются в энергетической отрасли Украины; определяются основные проблемы отечественного энергетического рынка и возможные направления их решения за счет экономических механизмов влияния государства на энергетическую отрасль с использованием ряда инструментов государственного регулирования.

Ключевые слова: государственное регулирование, инструменты государственного регулирования, топливно-энергетический комплекс, топливно-энергетические ресурсы, энергоёмкость.

О. А. Yermolenko, candidate of economic sciences, associate professor

THE MAIN INSTRUMENTS OF STATE REGULATION IN ENERGY SECTOR OF UKRAINE

Abstract. The article examines the general characteristics of state regulation instruments which are used in the energy sector of Ukraine; identifies the key problems of the domestic energy market and possible solutions through the use of economic instruments of state influence on the energy industry by exploiting the number of state regulation instruments; analysis of the production and consumption of main energy resources, determines the degree of depreciation of fixed assets that has grown on, analysis of the energy intensity in Ukraine and in the World; the author suggests the creation of strategy of the state policy of stable energy supplying and improving energy efficiency.

Keywords: the state regulation, the instruments of state regulation, the fuel and energy complex, the fuel and energy resources, the energy intensity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В економічній літературі останнім часом спостерігається збільшення публікацій, у яких розглядається державне регулювання в енергетичній сфері. Але більшість авторів приділяє недостатньо уваги основним інструментам державного регулювання, за допомогою яких здійснюється процес управління енергетичною галуззю. Слід зазначити, що ринкова економіка потребує державного регулювання та впровадження організаційних механізмів, які забезпечують об'єднання економічних суб'єктів країни в цілісну систему.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

На сьогодні процес забезпечення паливно-енергетичними ресурсами (ПЕР) носить передкризовий характер, що потребує державного регулювання, зважаючи на значимість цього питання для економіки країни. Власний видобуток енергоресурсів не задовольняє потреб України, про що свідчить нестача власних енергоресурсів, зростаючий попит на них та високі ціни на ПЕР.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Формування інструментів державного регулювання в енергетичній галузі, за допомогою яких можна буде генерувати, відновлювати і використовувати паливно-енергетичні ресурси, та окремі питання державного регулювання енергетичної галузі потребують подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного регулювання паливно-енергетичного комплексу та державного регулювання енергетичної галузі досить часто розглядаються в науковій літературі, а саме: результати досліджень висвітлили у своїх наукових працях такі вчені, як Беляєв Л. С. [1], Мица Н. В. [2], Товажнянський Л. Л. [3], Франчук І. А. [4] та ін. Концептуальні основи управління та регулювання розвитком паливно-енергетичного комплексу висвітлено у працях зарубіжних та вітчизняних вчених: О. Алимova [5], І. Галюк [6], О. Дзьоби [7]. Однак, на сьогоднішній день важливою і невирішеною проблемою залишається питання створення та використання ефективних інструментів державного регулювання енергетичної галузі в умовах зміни енергетичного стану та впливу його на економіку країни, що залишається недостатньо дослідженим.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження інструментів державного регулювання енергетичної галузі України та виявлення проблемних аспектів у функціонуванні паливно-енергетичного комплексу (ПЕК).

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи зарубіжний досвід щодо державного регулювання енергетичної галузі, який ґрунтується на принципах прозорості та відповідального управління, важливим завданням державної політики є формування дієвого та зрозумілого механізму регулювання енергетичної галузі країни.

Особливої уваги набуває пошук інструментів державного регулювання в енергетичній галузі, які здатні забезпечити якісні перетворення в енергетичному секторі та економіці в цілому. Перші кроки до розгляду зазначених інструментів вже зроблені як у науковій літературі, так і у вітчизняній практиці. Але на сьогодні можна стверджувати, що державне регулювання та його інструменти є недостатньо ефективними для поліпшення стану енергетичної галузі та потребують вдосконалення, що підтверджується процесами постійної трансформації елементів структури державного регулювання та обґрунтовується перманентними її змінами, перерозподілом функцій між державними органами, а також пошуком більш дієвих інструментів та механізмів державної регулятивної політики.

Визначимо сутність поняття інструменту державного регулювання в енергетичній галузі.

Отже, інструменти державного регулювання енергетичної галузі – це механізми та інститути, за допомогою яких у національній економіці проводиться регулятивна діяльність, що спрямовується на розвиток галузі, а також здійснюється розподіл ресурсів і формування пропорцій, на базі яких здійснюється макроекономічний аналіз розвитку галузі.

Слід зазначити, що залежно від завдання, що вирішується державою, та форм її втручання в економіку, державне регулювання поділяється за напрямками, як зображено на рисунку 1.

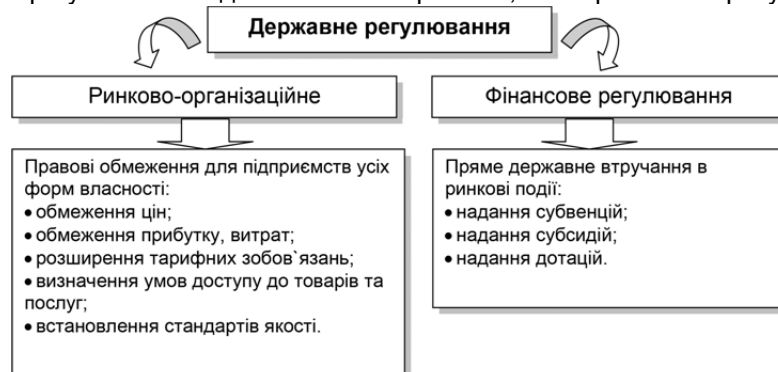

Рис. 1. Поділ державного регулювання залежно від завдання та форм втручання держави в економіку

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

На сьогодні український паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) перебуває в передкризовому стані, що підтверджується низкою проблем, пов'язаних, перш за все, з недосконалим державним регулюванням та недотриманням органів виконавчої влади існуючих заходів державної політики. Враховуючи неможливість здійснення дій з боку держави щодо процесів функціонування в енергетичній галузі України без організованого процесу вирішення поставлених завдань, організаційне забезпечення державного регулювання енергетичної галузі є важливою складовою результативного функціонування всієї промисловості країни.

Серед широкого кола нагальних проблем жорсткої державної політики потребують такі сфери енергетичної галузі, які мають абсолютно конкретні проблеми та які відображаються недостатньо і неструктуровано, а саме:

- нестабільність ситуації на ринку паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), що пояснюється високою монополізацією імпорту природного газу та нафти і, відповідно, високою ціною на них;
- зростання енергоємності продукції;
- незадовільний та аварійний стан переважної частини основних засобів, зношеність виробничих фондів ПЕК;
- надмірне споживання та неефективне використання ПЕР;
- недостатність інвестицій в енергетичну галузь, що поєднується з кризовим станом неплатежів, унеможлиблює її стабільну роботу та розвиток;
- відсутність перспективної енергетичної політики.

Таким чином, виходячи із зазначених проблем, спробуємо більш детально розібратися у стані енергозабезпечення та проаналізувати особливості цих негативних процесів, які відбуваються в українській енергетиці.

Отже, розглянемо та проаналізуємо сучасний стан забезпечення енергетичними ресурсами та їх цінову політику, зокрема середню ціну імпортованих ресурсів та тих, що виробляються в Україні. Динаміка видобутку та споживання основних ПЕР з урахуванням економічного фактору розраховано у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння динаміки видобутку (виробництва) та споживання основних паливно-енергетичних ресурсів за 2011-2012 рр.

Паливно-енергетичні ресурси	Видобуток (виробництво) енергоресурсів, у.п.		Відношення 2012 р. до 2011 р., +/- %	Споживання енергоресурсів, у.п.		Відношення 2012 р. до 2011 р., +/- %	Середня ціна, \$	
	2011 р.	2012 р.		2011 р.	2012 р.		2011 р.	2012 р.
Вугілля кам'яне	62856	66006	5,0	55681	58429	4,9	78*	77*
Нафта	4755	4705	-1,1	12940	6535	-49,5	746**	774**
Природний газ	23233	23293	0,3	66261	63210	-4,6	319***	427***
Електроенергія/ гідроенергія	66796	68252	2,2	51940	51923	-0,03	52****	59****
Всього	162257	167643		186822	195503			

* - за одну т

** - за одну т

*** - за 1000 м³

**** - МВт.г

Джерело: складено автором за матеріалами [9; 10]

З наведених у табл. 1 даних можна зробити висновок, що в умовах нестачі власних енергетичних ресурсів держава повинна імпортувати їх з країн-монополістів, що супроводжується високими цінами на паливно-енергетичні ресурси, зокрема нафту і природний газ. З іншого боку,

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

країна володіє значними покладами кам'яного вугілля, що підтверджує здатність покривати потреби держави в них, створення резервів та експорту, що підтверджується розрахунками у табл. 1. Але за рахунок того, що середня собівартість вугілля значно більша за ціну, вугільна промисловість характеризується нерентабельністю, що, у свою чергу, потребує значних коштів з боку держави та залучення інвестицій у галузь для автоматизування процесів видобутку вугілля. Електроенергетична галузь створює можливості експортувати електроенергію, що підтверджується високим рівнем виробництва, але в умовах того, що у собівартість виробництва закладається більш ніж 80% палива (природний газ або вугілля), капітальних ремонтів та інвестиційної складової, виникають проблеми системи тарифоутворення та функціонування енергетичного ринку, що належать до аспектів державного регулювання.

Ще однією вагомою проблемою в енергетичній галузі, що потребує більш глибокого нагляду, забезпечення та контролю з боку держави, є незадовільний та аварійний стан переважної частини основних засобів.

Розглянемо динаміку зносу основних засобів у ПЕК України, що наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Ступінь зносу основних засобів за галузями ПЕК України за 2007-2012 рр., %

Найменування	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Промисловість	59,0	58,0	61,8	63,0	68,1	69,9
Переробна	59,7	57,3	64,9	66,8	72,3	73,4
Добувна	49,8	52,9	46,1	47,8	49,8	50,1
Виробництво та розподіл електроенергії, природного газу, води	62,2	62	62,2	60,7	62,2	62,2
Усього по галузях ПЕК України	52,6	61,2	60,0	74,9	80	84,1

*Джерело: складено та розраховано за матеріалами [10]

Таким чином, згідно з показниками зносу основних фондів, поданих у табл. 2, у 2012 році зношеність виробничих фондів по галузях ПЕК України досягла критичної межі – 84,1%, що суттєво впливає на зниження конкурентоспроможності вітчизняних енергетичних ресурсів, підвищення технологічних та екологічних ризиків, збільшення енергоємності та погіршення економічних і соціальних показників розвитку країни тощо. Такий стан матеріальної бази галузей ПЕК України є критичним та являє пряму загрозу техногенних катастроф у найближчому майбутньому.

Зазначене ще раз доводить, що необхідним є створення дієвих інструментів державного регулювання, націлених на створення стратегічної енергетичної політики та здійснення заходів щодо поліпшення матеріального рівня виробничих фондів ПЕК, модернізації виробництва, структурної перебудови нафтової і газової промисловості, що забезпечить ефективне функціонування та розвиток енергетичної галузі.

Однією з головних проблем української енергетики та економіки в цілому є зростання енергоємності, що підтверджується високою собівартістю, низькими цінами на власні енергоресурси, та є фактором зниження інвестицій у енергозбереження. Оцінка та динаміка енергоємності валового внутрішнього продукту в Україні та світі по роках наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Енергоємність ВВП України та світового ВВП (кг н. е./\$)

Країна/Світ	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	0,418	0,391	0,387	0,390	0,401	0,410
Світ	0,204	0,188	0,196	0,190	0,190	0,160

*Джерело: складено та розраховано за матеріалами [11]

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Виходячи з таблиці, зазначимо, що висока енергоємність ВВП в Україні є наслідком екстенсивного розвитку економіки, певної технологічної відсталості та фізичного і морального зносу основних засобів ПЕК, незадовільної галузевої структури національної економіки та структури імпортно-експортних операцій, впливу «тіньового» сектора; регулювання повинно здійснюватись на рівні держави за допомогою інструментів державного регулювання. Проблема високої енергоємності ВВП в Україні має стратегічне значення для держави, оскільки впливає на рівень собівартості та конкурентоспроможності ПЕР. В умовах залежності від імпорту ПЕР зниження енергоємності повинно забезпечити підвищення енергетичної та економічної безпеки держави.

Отже, зазначені проблеми зумовлені, в першу чергу, недосконалою економічною політикою держави, їх вирішення потребує загальнодержавних системних рішень, орієнтованих на покращення інструментів державного регулювання в енергетичній галузі.

Таким чином, концепція державного регулювання в Україні повинна ґрунтуватися на глибокому економічному аналізі енергетичного стану, усвідомленні цілей регулювання та застосуванні механізмів державного регулювання цієї галузі.

Як першорядні цілі у сфері державного регулювання в енергетичній галузі можна виділити цілі, що пов'язані з реформуванням енергетичного комплексу в умовах впровадження ринкових відносин в економіці України через реструктуризацію галузі, розвиток антимонопольного законодавства, створення конкурентного ринку ПЕР, посилення вимог екологічного законодавства. Все це вимагає прискореної модернізації енергетичних потужностей, а також забезпечення національної безпеки з урахуванням енергетичного фактора.

Найбільш значним для України вважається осмислення економічних механізмів впливу держави на енергетичну галузь з використанням низки інструментів державного регулювання. До них можна віднести інструменти, що наведені в табл.4.

Таблиця 4

Інструменти державного регулювання в енергетичній галузі України

Інструмент державного регулювання	Характеристика	Завдання	Очікуваний результат
1	2	3	4
Ціноутворення на світових ринках енергоносіїв (збалансування)	Високий рівень монополізму в ПЕК України, що посилюється від зовнішніх поставок природного газу.	Упередження необґрунтованого завищення цін і тарифів на паливо та енергію, недопущення перехресного субсидування одних видів діяльності в енергетиці за рахунок інших	Постачання енергоресурсів за врегульованим тарифом
Регулювання шляхом ліцензування	Зобов'язує суб'єктів дотримуватися певних умов і правил діяльності	Розробка ліцензійних умов та контроль за їх дотриманням	Вплив на поведінку ліцензіата, що дає змогу дотриматися ним технічних, економічних та інших вимог
Податкове регулювання	Використовуються для оперативного регулювання структури виробництва та споживання ПЕР	Виконання фіскальних функцій та створення завдань щодо ефективного функціонування та розвитку енергетичної галузі	Підвищення конкурентоспроможності підприємств, стимулювання енергозбереження, інвестиційної та інноваційної діяльності господарюючих суб'єктів.
Митне регулювання	Оперативне регулювання структури імпорту ПЕР	Регулювання структури імпорту ПЕР	Стимулювання імпорту дефіцитних для України видів ресурсів, обмеження імпорту товарів, виробництво яких можливо на вітчизняних підприємствах (нафтопереробки, вугілля)

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ*Продовження таблиці 4*

1	2	3	4
Стратегічні державні програми	Створюються з метою покращення загального енергетичного стану країни, ефективного використання ПЕР та науково-технічного та економічного потенціалу	Формування та реалізація державних програм розвитку енергетичної галузі	Створення дієвих стратегічних програм, у процесі реалізації яких досягається нормальний стан енергетичної галузі та його розвиток
Законодавче регулювання	Монополізований характер ринків	Здійснення державного контролю за дотриманням законодавства; регулюванням цін (тарифів) на ПЕР, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; сприяння розвитку добросовісної конкуренції	Зміцнення правового поля у контексті антимонопольного законодавства; регулювання та ліцензування діяльності підприємств ПЕК
Інвестиційна політика	Здійснюється з метою покращення інвестиційного клімату у країні	Розширення форм залучення іноземних інвестицій в енергетичну галузь	Забезпечення зв'язку між стратегічними і тактичними рішеннями в галузі інвестицій, мета якого є структурна перебудова енергетичної галузі

Джерело: складено автором за матеріалами [2; 7]

Таким чином, державне регулювання в енергетичній галузі має базуватися на системі господарських механізмів державної енергетичної політики. Ця система, що включає податкові, цінові інструменти, інвестиційні правила, забезпечує:

- перехід з фіскального на стимулююче оподаткування в енергетичній галузі;
- залучення інвестицій в енергетичний сектор на основі угод про розподіл енергетичної продукції, внаслідок чого здійснюється замовлення у суміжні галузі промислового виробництва;
- усунення диспропорції цін на окремі види енергоносіїв, формування екологічної ренти на газ, що перерозподіляється на користь інших секторів ПЕК у зв'язку зі зниженням державних дотацій;
- стримування цін на енергоносії із забезпеченням необхідної самокупності ПЕР, як основи для розвитку галузей важкої індустрії, що сприяє підтримці необхідного паритету цін на енергоносії, промисловій продукції, споживчим товарам та послугам з урахуванням платоспроможного попиту населення.

З огляду на вищесказане, варто відзначити, що українській енергетиці потрібна стратегічна державна політика, в основу якої необхідно покласти інструменти державного регулювання енергетичної галузі, що потребує вдосконалення та здійснення окремих методів, механізмів та контролю за дотриманням цієї енергетичної державної політики, за рахунок чітких завдань та заходів регулювання. Найважливішими завданнями є забезпечення стабільного енергопостачання, розвиток видобутку (виробництва) ПЕР, підвищення енергоефективності та модернізації і автоматизації енергоустановок та основних засобів ПЕК, що сприятиме зміцненню енергетичної безпеки держави. Цього можливо досягти шляхом створення ринкових умов в енергетичній галузі, що потребує зміни цінової політики, реструктуризації енергетичних підприємств, покращення управління, розвитку конкурентних ринків, залучення іноземних інвестицій тощо.

Висновки. Підводячи підсумок, варто зазначити, що визначені проблеми сучасного стану ПЕК України лише загострюються внаслідок сучасних недієвих інструментів державного регулювання. Тому державне регулювання в енергетичній галузі має представляти собою діяльність з реалізації функцій держави щодо раціонального використання енергоресурсів та зниження енергоємності валового внутрішнього продукту, що здійснюється з використанням відповідних

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

інструментів. Формування ефективних інструментів державного регулювання енергетичної галузі дозволить поліпшити функціонування енергетичного сектору економіки України. Не менш важливим напрямом подальших досліджень має стати і розробка контрольних заходів щодо виконання окреслених напрямів стратегічної державної політики для кожної галузі паливно-енергетичного комплексу.

Література

1. Беляев Л. С. Проблемы энергетического рынка / Л. С. Беляев. – Новосибирск: Наука, 2009. – 296 с.
2. Мица Н. В. Важелі державного регулювання ринку енергоресурсів [Електронний ресурс] / Н. В. Мица. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_2/306.pdf.
3. Товажнянський Л. Л. Паливно-енергетичний комплекс. Стратегія розвитку / Л. Л. Товажнянський, Б. О. Шевченко. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – 400 с.
4. Франчук І. А. Особливості механізму державного регулювання енергетики як природної монополії / І. А. Франчук // Економіка та держава. – 2009. – Вип. 2. – С. 79-81.
5. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення : монографія // О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. – К. : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 540 с.
6. Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку / В. Бакуменко, В. Князев, Ю. Сурмін // Вісник УАДУ. – 2000. – № 1. – С. 11–27.
7. Галюк І. Б. Державне регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу як складової конкурентної політики держави [Електронний ресурс] / І. Б. Галюк, О. Ю. Мацькевич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент. – 2009. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2009_657/70.pdf.
8. Державне управління : словник-довідник / [за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка]. – К. : УАДУ, 2002. – 228 с.
9. Повідомлення про обговорення проекту оновленої «Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=222035.
10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Regional Indicators: European Union (EU) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/euro.html>.

References

1. Beliaev L. S. *Problemy energeticheskogo rynka* [The problems of the energy market]. Novosibirsk, Nauka Publ., 2009. 296 p.
2. Mytsa N. V. *Vazheli derzhavnoho rehulivannia rynku enerhoresursiv* [The levers of state regulation of energy market of energy sources]. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_2/306.pdf. (accessed 14 October 2013).
3. Tovazhnianskiy L. L., Shevchenko B. A. *Palyvno-enerhetychnyy kompleks. Stratehiia rozvytku* [The fuel and energy complexes. The strategy of the development]. Kharkiv, NTU "KPI" Publ., 2009. 400 p.
4. Franchuk I. A. *Osoblyvosti mekhanizmu derzhavnoho rehulivannia enerhetyky yak pryrodnoi monopolii* [The special feature of mechanism of state regulation of energy as natural monopoly]. *Ekonomika ta Derzhava - Economy and State*, 2009, Iss. 2, pp. 79–81.
5. Alymov O. M., Danylenko A. I., Trehobchuk V. M. *Ekonomichniy rozvytok Ukrainy: instytutsionalne ta resursne zabezpechennia : monohrafiia* [The economic development of Ukraine: the institutional and resource support: the monograph]. Kyiv, Joint Institute of Economics of NAS of Ukraine Publ., 2005. 540 p.
6. Bakumenko V., Kniaziev V., Surmin Yu. *Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia: problemy stanovlennia ta podalshoho rozvytku* [The methodology of state management: the problems of formation and the further development]. *Visnyk UADU - Bulletin of UAPA*, 2000, no. 1, pp. 11–27.
7. Haliuk I. B., Matskevych O. Yu. *Derzhavne rehulivannia rozvytku palyvno-enerhetychnoho kompleksu yak skladovoi konkurentnoi polityky derzhavy* [The state regulation development of energy sector as part of competition policy of state]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. Seriya: *Menedzhment - Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Management*, 2009. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2009_657/70.pdf. (accessed 14 October 2013).
8. Kniaziev V. M., Bakumenko V. D., eds. *Derzhavne upravlinnia: slovnyk-dovidnyk* [State management: the dictionary]. Kyiv, Academy of Public Administration Publ., 2002. 228 p.
9. *Povidomlennia pro obhovorennia projektu onovlenoi «Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku»* [The information of consideration the project "Energy Strategy of Ukraine till 2030"]. Available at: http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=222035. (accessed 14 October 2013).
10. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [The State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (accessed 14 October 2013).
11. *Regional Indicators: European Union (EU)*. Available at: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/euro.html>. (accessed 14 October 2013).

Надійшла 14.10.2013